

doi: 10.15407/dse2016.01.051

УДК 364.22:365.48 (477)

В.С. ШИШКІН

канд. екон. наук, стар. наук. співроб.

пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи Національної академії наук України

01032, Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: vlad_hdi@ukr.net

БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ЖИТЛОВИМИ УМОВАМИ

Метою роботи є комплексна оцінка бідності населення за житловими умовами, визначення профілів бідності за цим аспектом. Доведено необхідність оцінки бідності за житловими умовами та сформовано систему показників. Інформаційною базою дослідження є обстеження умов життя домогосподарств України, яке виконує на постійній основі Державна служба статистики. Досліджено особливості бідності за житловими умовами у міських поселеннях та сільській місцевості. Проаналізовано забезпеченість населення житловою площею, оцінено якість житла та наявність базового набору зручностей. Показано диференціацію населення за основними індикаторами житлової бідності у розрізі місцевості проживання та типів домогосподарств. Побудовано інтегральний показник бідності населення за житловими умовами.

Ключові слова: бідність населення, житлові умови населення, забезпеченість житловою площею, якість житла, базовий набір зручностей, інтегральний показник бідності за житловими умовами.

В.С. Шишкин

канд. екон. наук, ст. науч. сотруд., вед. науч. сотруд.

Інститут демографии та социальных исследований

им. М.В. Птухи Национальной академии наук Украины

01032, Киев, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: vlad_hdi@ukr.net

БЕДНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ ПО ЖИЛИЩНЫМ УСЛОВИЯМ

Целью работы является комплексная оценка бедности населения по жилищным условиям, определение профилей бедности по этому аспекту. Доказана необходимость оценки бедности по жилищным условиям и сформирована система показателей. Информационной базой исследования служит обследование условий жизни домохозяйств Украины, которое проводит на постоянной основе Государственная служба статистики. Исследованы особенности бедности по жилищным условиям в городах и сельской местности. Проанализированы обеспеченность населения жилой площадью, оценены качество жилья и наличие базового набора удобств. Показана дифференциация населения по основным индикаторам жилищной бедности в разрезе местности проживания и типов домохозяйств. Построен интегральный показатель бедности населения по жилищным условиям.

Ключевые слова: бедность населения, жилищные условия населения, обеспеченность жилой площадью, качество жилья, базовый набор удобств, интегральный показатель бедности по жилищным условиям.

© ШИШКІН В.С., 2016

V.S. Shishkin

Ph.D. (Economics), senior researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv-32, T. Shevchenko Blvd., 60
E-mail: vlad_hdi@ukr.net

POVERTY POPULATION IN UKRAINE BY HOUSING CONDITIONS

The aim of the work is a comprehensive assessment of poverty by living conditions, the determination of the profiles of poverty for this aspect. The necessity of the poverty assessment of housing conditions is proved and a system of indicators is formed. The information base for the study is a survey of the living conditions of Ukrainian households, which is performed on a regular basis by the State Statistics Service. The features of poverty by living conditions in urban and rural areas are explored. The provision of the population with enough living space is analyzed, the quality of housing and its provision of a basic set of amenities is assessed. The differentiation of the population by the basic indicators of housing poverty in the context of the area of residence and the main types of households is shown. The integral indicator of poverty by living conditions is constructed.

Key words: *population poverty, living conditions of the population, provision of living space, basic set of amenities, integrated indicator of poverty by housing conditions.*

Постановка проблеми. Бідність є багатограним явищем, вона залежить не тільки від матеріального стану сімей. На жаль, монетарній бідності приділяється набагато більше уваги, ніж немонетарній, незважаючи на те, що її зменшення потребує набагато більше зусиль. Одним із основних проявів немонетарної бідності є бідність за умовами життя. Це викликано тим, що гідні умови життя залежать не від фінансових можливостей домогосподарств, а від діяльності держави щодо розбудови розгалуженої системи об'єктів соціальної інфраструктури. Отже, оцінка бідності населення країни має проводитися не лише за доходами, а й за таким аспектом як умови життя.

«Умови життя» – це складна категорія, яка відображає існування людини у сучасному суспільстві. Умови життя мають тісний зв'язок із рівнем розвитку країни та типом панівних у суспільстві соціально-економічних відносин. Виходячи з цього категорія умов життя не має чіткого визначення.

Кожен дослідник використовує власну систему показників. Найбільш широкий перелік складових умов життя застосовує у своєму дослідженні П. Дікс, він виділяє 10 груп, що формують умови життя: житло, товари тривалого користування, харчування, одяг, фінансові ресурси, здоров'я, соціальні відносини, відпочинок, освіта, робота [1]. Використання такого розлогого переліку складових, у більшості випадків є недоцільним, оскільки може завадити визначенню основних факторів умов життя, що формують немонетарну бідність.

Оцінка бідності населення за монетарною ознакою враховує лише поточний стан доходів або витрат. Тому вона неповністю відбиває фактичний рівень майнового забезпечення, оскільки воно значною мірою може бути сформовано витратами протягом попереднього періоду. Тобто можлива ситуація, коли домогосподарство, маючи належні умови проживання (наприклад, власний будинок чи квартиру, що дісталися у спадок), з певних причин у досліджуваній період має низькі доходи. Водночас, існують домогосподарства, які переважно складаються з осіб у віці молодше 35 років, що мають високі поточні доходи, але не мають власного житла та належних умов існування. Отже, оцінку бідності населення за поточним рівнем доходів необхідно доповнювати аналізом бідності за умовами життя з врахуваннями монетарних (доходи минулих періодів) і немонетарних компонентів, які також можуть впливати на результати розподілу населення на бідне та не бідне.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існує дуже багато наукових праць, присвячених проблемам бідності та стану житлових умов населення. Особливо інтенсивно проблему бідності в Україні почали вивчати протягом останніх двадцяти років. Так, розробкою методологічних підходів до оцінки бідності та створенню системи показників бідності присвячені праці Е. Лібанової (E. Libanova) [2]. Дослідження ризиків, профілів та нових форм прояву бідності висвітлені у роботах Л. Черенко (L. Cheren'ko) [5, 6]. Вивченням бідності за умовами проживання займається О. Васильєв (O. Vasil'ev) [12]. Особливості прояву бідності у сільській місцевості відображені у роботах І. Гнибіденка (I. Hnybidenko) та Ю. Когатько (Yu. Kohat'ko) [10]. Крім того значний внесок у дослідження проблем бідності зробили Ю. Архангельський (Yu. Arkhanhel's'kyu), В. Бевз (V. Bevz), О. Кириленко (O. Kyrylenko), В. Мандибуря (V. Mandybura), О. Макарова (O. Makarova), А. Ревенко (A. Revenko) [3], Ю. Саєнко (Yu. Sayenko) [4], В. Саріогло (V. Sarioglo), та ін. Незважаючи на значні досягнення вказаних дослідників проблеми бідності за житловими умовами ще не достатньо розроблені.

Метою роботи є комплексна оцінка бідності населення за житловими умовами, визначення профілів бідності¹ за цим аспектом.

З поміж усіх компонентів бідності за умовами життя, житлова проблема є найбільш вагомою, оскільки його наявність є життєвою необхідністю для людини та важливим індикатором рівня життя населення [6, С. 82; 5, С. 17]. Формування сучасного ринку житла обмежено низькою матеріальною спроможністю українських домогосподарств. Сучасна система іпотечного кредитування практично виключає з числа учасників ринку житла групу населення з невисоким рівнем добробуту. За даними обстеження умов життя домогосподарств України, у 2013 р. 93,9 % домогосподарств країни мешкали у окремому житлі (квартирі або будинку). З них 3,4 % винаймали житло (квартиру або будинок), ще 5,4 % винаймали частину будинку, а 3,1 % домогосподарств все ще мешкає в комунальних квартирах та гуртожитках, тобто не мають власного житла понад два мільйони домогосподарств. Треба також враховувати, що у окремих квартирах або будинках, що знаходяться у приватній власності, часто спільно мешкають дві і більше сімей.

Незважаючи на те, що більшість домогосподарств країни мешкають в окремому житлі, розмір цього житла не завжди відповідає чинним на сьогодні нормам. В Україні немає єдиних мінімальних житлових норм. Відповідно до ст. 47 Житлового Кодексу [7] норма жилої площі в Українській РСР встановлюється в розмірі 13,65 м² на одну особу. В той час, як у Законі України «Про приватизацію державного житлового фонду», у ст. 3, наведена інша норма санітарної (мінімальної) площі – 21 м² загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 м² на сім'ю [8]. Треба відмітити, що до 1992 р. в Україні діяла санітарна норма, що дорівнювала 9 м² житлової площі на особу. А норма зарахування на квартирний облік, яку на місцях встановлюють облвиконкоми, навіть не відповідає санітарній площі житла та варіює у межах 5,5–7,5 м².

У 2014 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів № 409 «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» [9], де визначена соціальна норма житла для осіб, що звертаються за субсидіями на утримання житла у розмірі 13,65 м² загальної площі на одну особу. Зважаючи на все вищезгадане, пропонуємо в якості показників бідності за розміром житла викорис-

¹ Профіль бідності – групи ризику за цим критерієм бідності.

товувати: частку домогосподарств, що мають житлову площу менше 7,5 м² на одну особу (крайня форма бідності) та частку домогосподарств, що мають житлову площу менше 13,65 м².

У 2013 р. частка домогосподарств, що мали житлову площу менше 13,65 м² на одну особу становила 42,0 %, а частка тих, хто потерпав від крайньої форми житлової бідності за цим показником дорівнювала 11,2 %. У порівнянні з 2000 р. житлова бідність трохи скоротилася, частка домогосподарств, які мали на одну особу менше 13,65 м², у 2000 році становила 47,0 %, а крайня форма бідності – 13,7 %. Ці дані свідчать, що житлова бідність за цим критерієм є дуже поширеним явищем, і що збільшення житлової площі відбувається повільно.

Рівень бідності за розміром житлової площі істотно змінюється як за місцевістю проживання, так і за типом домогосподарства. Як і у ситуації з монетарною бідністю, найбільш вразливими є домогосподарства з дітьми. Так, у міських поселеннях у 2013 р. рівень бідності за житловими умовами становив 72,1 % в той час, як серед бездітних домогосподарств таких було лише 24,1 %. Найвищі ризики бідності за житловими умовами притаманні багатодітним домогосподарствам, 95,1 % з яких мають житлову площу менше 13,65 м² на одну особу. Аналогічна ситуація спостерігається за критерієм крайньої житлової бідності, від якої у 2013 р. потерпало 23,9 % домогосподарств із дітьми та лише 2,9 % бездітних домогосподарств. Майже відсутня крайня форма житлової бідності у домогосподарствах, які складаються виключно з пенсіонерів – 0,4 %. Це пояснюється тим, що такі домогосподарства у рідкісних випадках складаються з трьох та більше осіб, тому навіть якщо вони мешкають у малогабаритній квартирі, середня забезпеченість житловою площею виходить досить високою. Серед міських багатодітних домогосподарств 37,9 % потерпають від крайньої форми житлової бідності (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл різних типів домогосподарств у міських поселеннях залежно від забезпеченості житловою площею, %

Типи д/г	2000 р.			2013 р.		
	до 7,5	7,5–13,65	більше 13,65	до 7,5	7,5–13,65	більше 13,65
З дітьми	30,1	50,8	19,1	23,9	48,2	27,9
з 1 дитиною	24,4	52,5	23,1	20,8	46,7	32,5
з 2 дітьми	40,2	48,1	11,7	35,1	53,3	11,6
з 3 та більше дітьми	52,7	41,3	6,0	37,9	57,2	4,9
Без дітей	3,1	24,3	72,6	2,9	21,2	75,9
без дітей, всі члени якого працездатного віку	4,6	31,0	64,4	5,1	25,9	69,0
без дітей, де є особи працездатного та непрацездатного віку	4,7	41,6	53,7	2,8	37,3	59,9
без дітей, де всі особи непрацездатного віку	1,2	12,0	86,8	0,4	8,1	91,5
Всього	15,1	36,2	48,7	13,0	33,5	53,5

Джерело: Розраховано автором на базі даних обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), яке проводиться Держстатом України на постійній основі з 1999 р.

Необхідно зауважити, що частка домогосподарств, які страждають від крайньої форми житлової бідності, істотно скоротилася у порівнянні з 2000 р. Так, у домогосподарствах з дітьми, які мешкають у містах, вона скоротилася на 6,2 відсоткові пункти. А серед багатодітних домогосподарств – на 14,8 в. п. Відбулося зменшення цього показника бідності і серед домогосподарств без дітей, проте темп скорочення був значно нижчим, адже рівень крайньої форми житлової бідності тут і так наднизький.

У сільській місцевості спостерігається дещо інша картина: як і у містах, найбільша частка з мінімальним забезпеченням житловою площею зафіксована у домогосподарствах з трьома та більше дітьми. У 2013 р. вона становила 30,2 %. Водночас домогосподарства, у складі яких одна дитина, стикаються з цією проблемою удвічі рідше ніж відповідне домогосподарство у міських поселеннях. У сільській місцевості також найвищий середній рівень забезпечення житловою площею в домогосподарствах без дітей. Частка домогосподарств без дітей, які мають більше 13,65 м² на одного мешканця, значно вища, ніж у містах, що пояснюється перевагою індивідуальних будинків, які за площею значно перевищують квартири.

У сільській місцевості спостерігається значно більший розрив між домогосподарствами з двома дітьми та багатодітними домогосподарствами. Якщо у містах відносний показник координації для цих типів становить 0,932 (тобто частка домогосподарств з двома дітьми, що мають крайню форму житлової бідності, становить 93,2 % відповідної частки багатодітних домогосподарств), то для сільської місцевості він дорівнює 0,768.

Ще однією особливістю сільської місцевості є стрімке скорочення крайньої форми житлової бідності серед домогосподарств без дітей, де всі особи непрацездатного віку, у 2013 р. таких було лише 0,2 % від усієї кількості домогосподарств цього типу,

Таблиця 2. Розподіл різних типів домогосподарств у сільській місцевості залежно від забезпеченості житловою площею, %

Типи д/г	2000 р.			2013 р.		
	до 7,5	7,5–13,65	більше 13,65	до 7,5	7,5–13,65	більше 13,65
З дітьми	22,3	46,2	31,5	16,4	48	35,6
з 1 дитиною	12,2	46,5	41,3	12,5	42,8	44,7
з 2 дітьми	28,1	46,3	25,6	23,2	59,6	17,2
з 3 та більше дітьми	44,8	44,5	10,7	30,2	51,6	18,2
Без дітей	2,8	14,4	82,8	1,5	11,4	87,1
без дітей, всі члени якого працездатного віку	3,5	17,5	79	2,4	14,9	82,7
без дітей, де є особи працездатного та непрацездатного віку	7,2	29,2	63,6	3,4	21,8	74,8
без дітей, де всі особи непрацездатного віку	1,1	8,9	90	0,2	4,5	95,3
Всього	10,8	27,5	61,7	7,1	25	67,9

Джерело: Розраховано автором на базі даних ОУЖД.

тоді як у 2000 р. – 1,1 %. Така тенденція, скоріш за все, пов'язана з вищим рівнем смертності осіб похилого віку у сільській місцевості. Це призводить до того, що більшість домогосподарств цього типу складаються з однієї особи.

Що стосується загальної динаміки цього показника житлової бідності у сільській місцевості, то, як і у містах, спостерігається скорочення крайньої форми бідності майже за всіма типами, за виключенням домогосподарств з однієї дитиною. Тут ситуація стабільна, у 2000 р. від крайньої форми житлової бідності потерпали 12,2 % домогосподарств з однієї дитиною, у 2013 – 12,5 %.

Незважаючи на ці нібито позитивні зміни щодо середнього розміру житлової площі та зменшення частки домогосподарств, що мають крайню форму житлової бідності за цим показником, можливість покращити свої житлові умови на безоплатній основі з кожним роком стає все менш ймовірною. Так, на кінець 2000 р. в країні на обліку для одержання житла і поліпшення житлових умов у державному фонді та фонді житлово-будівельних кооперативів перебувало 1748,8 тис. сімей та однаків. Починаючи з 2001 р. у країні почалось зменшення черги на отримання житла або поліпшення власних житлових умов. Реальне скорочення черги на отримання квартири зумовлено, перш за все, ліквідацією її на підприємствах у зв'язку зі структурною перебудовою та відсутністю коштів на будівництво житла. Отже, на сьогодні для найбільш вразливих верств населення з кожним роком все меншає можливість покращення житлових умов за рахунок державного будівництва. Серед населення країни найбільше залежить від темпів будівництва житла міське населення. Поліпшити власні житлові умови мешканці міст можуть або за рахунок держави (шляхом отримання житла у державному житловому фонді, або (в більшості випадків) – за власні кошти, інвестуючи в будівництво.

На жаль, сьогодні лише мала частка населення має можливість інвестувати власні кошти в будівництво житла. Більшість населення країни не стільки прагне, скільки вимушена вирішувати свої житлові проблеми виключно за рахунок державного будівництва. Так, у 2013 р. серед міських домогосподарств лише 129 тис. сімей перебували на квартирному обліку у фонді житлово-будівельних кооперативів, що в 5,2 рази менше, ніж у державному житловому фонді.

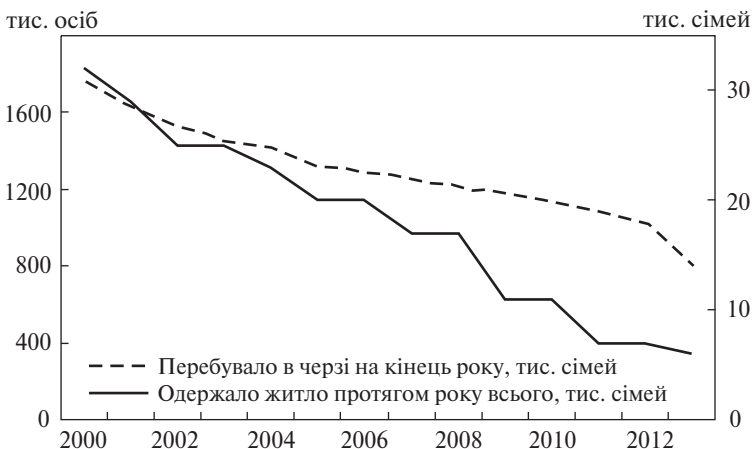

Рис. 1. Динаміка надання житла населенню, Україна, 2000–2013 рр., тис. сімей

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Поряд зі скороченням черги на житло відбувається також і зменшення чисельності одержувачів житла. Так, якщо у 2000 р. 30,8 тис. домогосподарств, серед тих, хто перебував на квартирному обліку, одержали житло або поліпшили свої житлові умови, то у 2013 р. цей показник скоротився до 6,0 тис. сімей та однаків (рис. 1).

Однією з основних причин зниження темпів надання житла населенню стало суттєве зменшення обсягу його будівництва, особливо це стосується житла державної форми власності. Це є наслідком різкого скорочення фінансової участі держави в інвестуванні у житлове будівництво. Звісно, введення в експлуатацію нового житла прямо залежить від загального стану економіки, рівня життя населення та від фінансових ресурсів самого населення. Але не можна забувати, що введення в експлуатацію нового житла не тільки сприяє забезпеченню населення житлом, але й повинно бути спрямоване на покращення наявних житлових умов для населення, яке цього потребує. Стрімке скорочення можливостей поліпшення житлових умов відбувається на тлі поступового відновлення сфери будівництва. Так, протягом 2000–2008 рр. відбувалось поступове підвищення його рівня. У 2008 р. в Україні було введено в експлуатацію 10 496 тис. м² житла, що є найвищим значенням від 1993 року. Однак, ця позитивна тенденція перервалася у 2009 р., коли в експлуатацію було введено 6400 тис. м² загальної площі житла, що склало лише 61,4 % від рівня 2008 р. та всього на 842 тис. м² перевищувало показник 2000 р. Така ситуація сформувалась під впливом світової фінансово-економічної кризи, яка негативно позначилася на всіх сферах економіки України та спричинила різке погіршення рівня життя людей. У 2010 р. цей показник стрімко зріс і досяг рівня 2006 р. На жаль, темпи його зростання у наступному році різко скоротилися і у 2011 р. було введено в експлуатацію 9410 тис. м² житла, тобто темп росту становив 100,8 % відносно рівня попереднього року, проте вже у 2012–2013 рр. кількість введеного в експлуатацію житла значно зросла і становила 10 750 тис. м² та 11 217 тис. м² відповідно (рис. 2).

Таке зростання пояснюється тим, що починаючи з 2010 р. було враховано обсяги житла, прийнятого в експлуатацію згідно з наказами Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 19.03.2013 № 95 та від 24.06.2011 № 91, що спростили процедуру прийняття в експлуатацію багатопверхових житлових будинків, та «Тимчасового порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом приватних житлових будинків садибного типу,

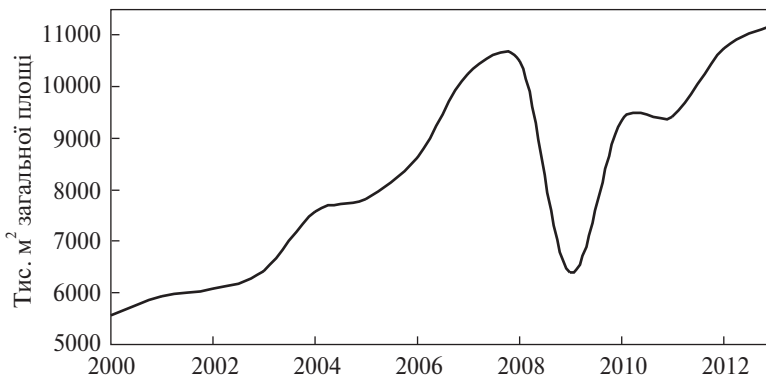

Рис. 2. Введення в експлуатацію житла, тис. м² загальної площі

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

дачних та садових будинків з господарськими спорудами і будівлями, споруджених без дозволу на виконання будівельних робіт» (постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 № 1035), за якою була спрощена процедура щодо легалізації незаконного будівництва. Це призвело до зростання кількості введеного у експлуатацію житла, але водночас суттєво знизило його якість. Також необхідно відмітити, що за показником будівництва житла ми сьогодні перевищили лише рівень 1995 р., майже недосяжним видається рівень 1990 р.

Поряд із проблемою забезпеченості населення країни окремим житлом та достатньою житловою площею, важливим критерієм бідності населення за житловими умовами є якість наявного на сьогодні житла. Більшість наявного житлового фонду домогосподарств країни, а саме 71,7 % ,було побудовано у період з 1940–1980 рр.: 24,7 % у 1970-ті роки, а все інше – до цього періоду. У 1980-ті роки було побудовано 21,6 % а у період з 1991 р. по 2000 р. лише 6,2 %. Впродовж останніх років було побудовано лише 0,5 % житлового фонду країни (рис. 3).

Тобто переважна більшість житла населення збудовано у часи, коли були зовсім інші стандарти стосовно розміру житла, його планування та оздоблення зручностями. Крім того, матеріали, з яких побудовано житло, не відповідають сучасним вимогам по екологічності та теплопровідності. Все це призводить до того, що навіть якщо домогосподарство має окреме житло достатньої площі, це не означає, що воно не є бідним за житловими умовами, оскільки потрібно оцінити якість цього житла.

Третину житла сільських домогосподарств та п'яту частину міського житла було побудовано у період до 1960 р. Це свідчить про те, що значна частина житлового фонду країни перебуває у стані потреби в капітальному ремонті.

Серед домогосподарств, що мешкають у житлі, яке було збудоване у 40-х роках (доречи, таких домогосподарств в країні 10,9 %) в 17,3 % капітальний ремонт про-

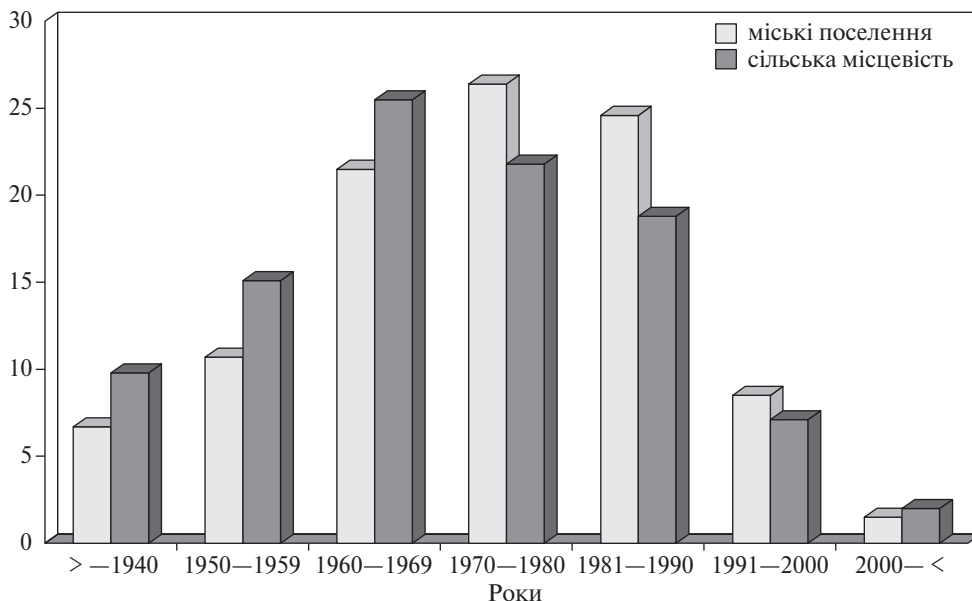

Рис. 3. Розподіл домогосподарств України за періодом будівництва їх житла, 2013 р., %

Джерело: розраховано автором на базі даних ОУЖД.

водився ще до 1970 р., у 14,7 % таких домогосподарств 1970 – 1980 рр., у 16,2 % – у 1981–1990 рр. і у 18,4 % домогосподарств, що мешкають у житлі, побудованому у 1940-х рр. Капітальний ремонт виконували у 1991 р. та пізніше. Ніколи не проводився капітальний ремонт у 24,7 % житла домогосподарств, збудованого у 1940-х рр., 39,4 % – збудованого у 1950-х рр.; 57,8 % – у 1960-х рр., 74,1 % – у 70-х рр. Це свідчить, що більшість домогосподарств країни мешкає у застарілому, а подекуди і в аварійному житлі.

Необхідно відмітити, що у 2013 р. частка населення, що мешкає у застарілому та аварійному житлі суттєво скоротилася у порівнянні з 2000 р. Можливо, це було викликано зростанням кількості введеного у експлуатацію нового житла та збільшенням витрат на капітальний ремонт застарілого житлового фонду. Проте, це питання потребує додаткового дослідження, яке виходить за межі цієї роботи.

Ще одним підтвердженням тези про те, що наявний житловий фонд є застарілим, слугує те, що практично всі типи домогосподарств визнали, що потерпають від відсутності достатньої кількості коштів на поточний ремонт житла. І в містах, і в сільській місцевості немає жодного типу домогосподарства, в якому не відчували б браку коштів. Так, частка по кожному типу домогосподарства, що потерпали від цієї проблеми, була не нижче 20 %. Найбільша частка спостерігається у домогосподарствах, до складу яких входять троє та більше дітей (45,5 % у містах та 34,1 % у сільській місцевості), найменша – у містах у домогосподарствах, де всі дорослі працездатного віку (21,3 %), в сільській місцевості у домогосподарствах з двома дітьми 22,2 %.

Якість житла також визначається наявністю в ньому зручностей. Доречно оцінювати обладнання не за окремими видами зручностей, а за ретельно обґрунтованим їх набором [11, С. 160]. Так, за показником базових зручностей найвищий рівень бідності зафіксовано у домогосподарствах без дітей, де всі дорослі працездатного віку – 74,6 %. Найнижчі показники бідності за критерієм забезпеченості базовими зручностями було зафіксовано у домогосподарствах без дітей, у яких є особи працездатного та непрацездатного віку – 67,2 %. Тобто, у 2013 р. більше двох третин домогосподарств у міських поселеннях мешкало у житлі, не обладнаному базовим набором зручностей (рис. 5).

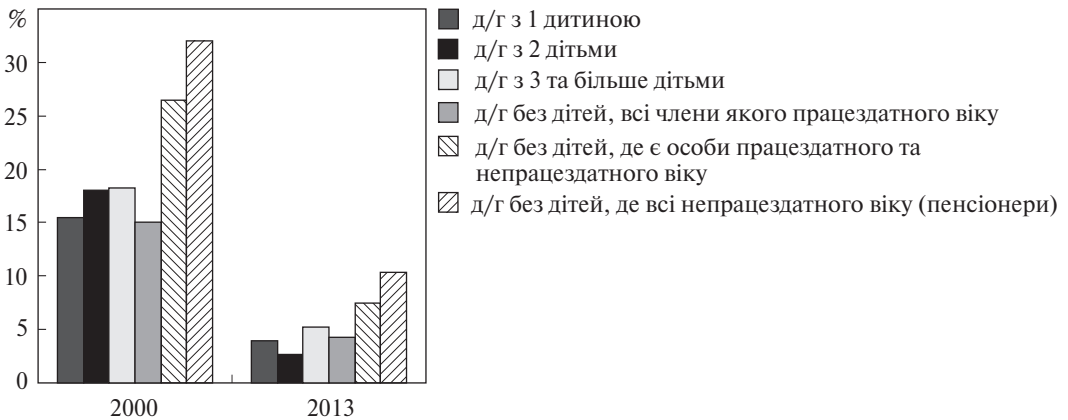

Рис. 4. Частка домогосподарств, які мешкають у застарілому житлі без капремонту, або в яких капітальний ремонт проводився дуже давно, %

Джерело: розраховано автором на базі даних ОУЖД.

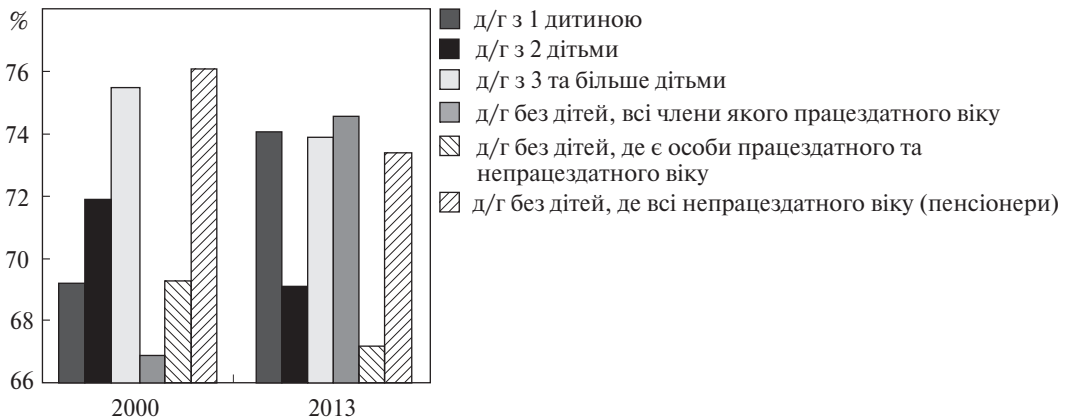

Рис. 5. Частка міських домогосподарств, що мають мешкають у житлі без базових зручностей, %

Джерело: розраховано автором на базі даних ОУЖД.

Що стосується динаміки цього показника, то вона суттєво відрізнялася залежно від типу домогосподарства. Так, серед домогосподарств з однією дитиною зросла частка тих, хто не має базових зручностей у житлі, а домогосподарства з двома дітьми та багатодітні домогосподарства живуть у більш комфортних умовах, ніж у 2000 р. Частка домогосподарств, які складаються виключно з працездатних осіб у 2013 р. живуть у менш комфортних умовах, ніж у 2000. На думку автора, це, скоріш за все, пов'язано з тим, що серед цих домогосподарств дуже суттєвою є частка тих, хто мешкає у орендованому застарілому житлі, але це питання потребує додаткового вивчення. Взагалі, рівень бідності за показником житлових умов населення у містах дуже значний, до того ж відсутня стала тенденція до його скорочення.

У сільській місцевості рівень забезпеченості базовими зручностями теж перебуває на дуже низькому рівні. Так, у 2013 р. у найменш комфортному житлі мешкали домогосподарства без дітей, які складаються виключно з непрацездатних осіб. У 80,5 % з них житло не було обладнано базовим набором зручностей. Серед домогосподарств з дітьми, найгірше були обладнані помешкання у багатодітних домогосподарств – 75,0 % яких не мали базових зручностей (рис. 6).

На відміну від міських поселень, у сільській місцевості рівень комфортності житла істотно зріс за усіма типами домогосподарств. Так, якщо у 2000 р. 86,8 % домогосподарств з дітьми не мали базового набору зручностей у своєму житлі, то у 2013 їх частка становила менше 60 %. Також істотно скоротилася частка житла без базових зручностей у домогосподарствах, які складаються виключно з непрацездатних осіб.

У 2000 р. лише 4,1 % житла таких домогосподарств було забезпечено базовим набором зручностей, а у 2013 р. їх стало 19,5 % (рис. 6). Така тенденція пояснюється перевагою у сільській місцевості індивідуальних будинків. Тому населення саме вирішує питання підвищення його якості, в той час як у багатоквартирних домах зробити це майже нереально. Незважаючи на суттєве поліпшення рівня забезпечення житла базовим набором зручностей у сільській місцевості, якість його до сьогодні залишається на дуже низькому рівні [6, С. 38].

Використання різних показників дає можливість визначити чисельність бідного населення за різними аспектами житлових умов, але не дає змогу оцінити, скільки і які саме домогосподарства є бідними за основними аспектами.

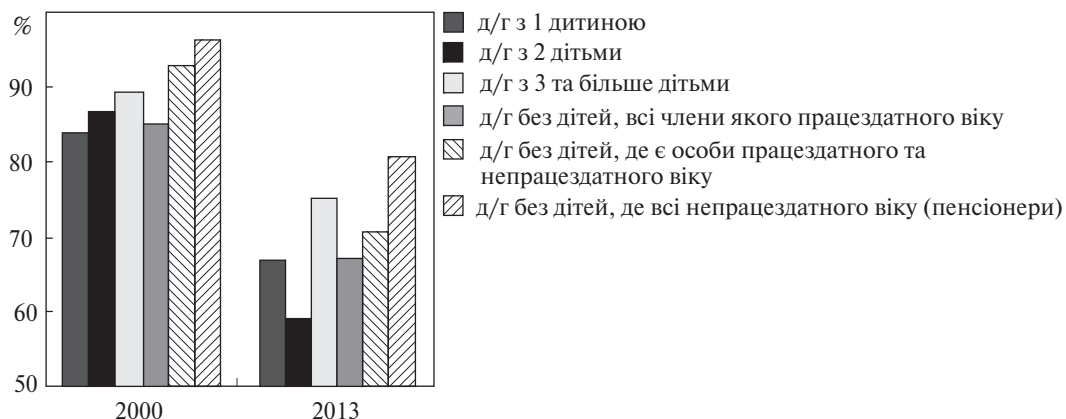

Рис. 6. Частка сільських домогосподарств, що мешкають у житлі без базових зручностей, %

Джерело: розраховано автором на базі даних ОУЖД.

Таблиця 3. Розподіл різних типів домогосподарств в залежності від кількості критеріїв, за яким домогосподарство є бідним за житловими умовами у 2013 році, %

Типи д/г	Міські поселення			Сільська місцевість		
	не мають проблем з житлом по жодному аспекту	мають одну проблему по будь-якому аспекту	мають проблеми по двом та більше аспектам	не мають проблем з житлом по жодному аспекту	мають одну проблему по будь-якому аспекту	мають проблеми по двом та більше аспектам
з дітьми	20,0	59,8	20,2	31,2	53,3	15,5
з 1 дитиною	20,4	60,8	18,8	31,0	55,0	14,0
з 2 дітьми	18,7	56,6	24,7	32,9	49,6	17,5
з 3 та більше дітьми	18,2	49,1	32,7	22,1	51,4	26,5
без дітей	26,0	65,7	8,4	24,2	67,4	8,4
без дітей, всі члени якого працездатного віку	23,5	69,1	7,4	32,3	62,1	5,7
без дітей, де є особи працездатного та непрацездатного віку	32,0	58,9	9,1	26,1	66,1	7,8
без дітей,						
де всі особи непрацездатного віку	25,7	65,3	9,0	18,1	71,5	10,4
Всього	23,7	63,4	12,9	26,8	62,2	11,0

Джерело: розраховано автором на базі даних ОУЖД.

Для вирішення цієї проблеми було запропоновано інтегральний показник бідності за житловими умовами з застосуванням таких критеріїв: чи має домогосподарство житлову площу менше 7,5 м² на одну особу; чи мешкає воно у застарілому житлі без капремонту, або в якому капітальний ремонт проводився дуже давно; та чи має домогосподарство набір базових зручностей. За цими критеріями було визначено, скільки домогосподарств не мають жодних житлових проблем, будь-яку одну проблему та має дві та більше житлові проблеми. Результати розрахунків наведено у табл. 3.

Застосування інтегрального критерію доводить, що у 2013 р. 20,0 % домогосподарств з дітьми, які мешкають у містах, жили у якісному житлі з достатнім життєвим простором та базовим набором зручностей, у сільській місцевості таких було набагато більше 31,2 %. Серед домогосподарств з дітьми за двома та більше аспектами були найбільш бідними у містах та сільській місцевості домогосподарства з трьома та більше дітьми – 32,7 та – 26,5 %. Рівень бідності за житловими умовами домогосподарства без дітей був набагато нижчим, ніж домогосподарств із дітьми. Так, найбільший рівень бідності за двома та більше критеріями мали у міських поселеннях: домогосподарства без дітей, де є особи працездатного та непрацездатного віку – 9,1 %, в сільській місцевості домогосподарства без дітей, де всі особи непрацездатного віку – 10,4 %.

Висновки. На сьогодні в Україні спостерігається високий рівень бідності домогосподарств за житловими умовами. Найбільш вразливими є домогосподарства з дітьми, вони мають значно нижчий рівень забезпеченості житловою площею у порівнянні з бездітними домогосподарствами. Ризик бідності за цим критерієм стрімко збільшується зі зростанням кількості дітей у домогосподарстві, проте протягом 2000–2013 рр. було зафіксовано сталу тенденцію до скорочення рівня бідності за цим критерієм.

Значна частка населення мешкає у застарілому, подекуди аварійному, житлі, найбільше страждають від цього домогосподарства без дітей, серед яких найвищий рівень бідності за цим критерієм спостерігається у домогосподарствах, що мають у своєму складі виключно осіб непрацездатного віку. Цей показник також має тенденцію до скорочення. У порівнянні з 2000 р. цей показник бідності за житловими умовами практично втратив свою вагу.

Рівень комфортності житла можна охарактеризувати як низький, як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості. У містах рівень комфортності житла майже однаковий у домогосподарствах з дітьми та домогосподарствах без дітей. У сільській місцевості домогосподарства з дітьми мешкають у більш комфортному житлі. Рівень забезпечення базовим набором зручностей у містах немає чіткої тенденції до змін, у той час як у сільській місцевості він поступово зростає.

Автором було запропоновано інтегральний показник бідності за житловими умовами. За ним було визначено, скільки домогосподарств не мають проблем за жодним аспектом житлових умов, мають проблему за будь-яким одним аспектом та проблеми за двома і більше аспектами. За цим інтегральним показником домогосподарства з дітьми суттєво поступаються як за часткою тих, хто не має проблем за жодним аспектом, так і за часткою домогосподарств, які мають проблеми за двома та більше аспектами житлових умов. Сьогодні домогосподарства мають украй обмежені можливості щодо поліпшення житлових умов. З одного боку, стало практично неможливим отримання державного житла безкоштовно або частково безкоштовно, а з іншого – наднизькі фінансові ресурси більшості домогосподарств не дають можливості більшості домогосподарств країни будувати нове житло самостійно або інвестувати кошти в будівництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dickes P. Ressources financières, bien-être subjectif et conditions d'existence. Dans: Bouchayer F. (Éd.), Trajectoires sociales et inégalités, Eres, 1994.
2. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е.М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
3. Ревенко А. Бідні верстви населення в Україні (за даними досліджень сімейних бюджетів Держкомстатом України) // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – № 7. – С. 13–25.
4. Саєнко Ю. Феномен і особливості бідності в Україні // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – № 7. – С. 11–12.
5. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища / Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1 (23). – С.11–21. – doi:10.15407/dse2015.01.011
6. Черенько Л.М. Новий погляд на проблему української бідності // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1 (9). – С. 75–84. – doi:
7. Житловий Кодекс Української РСР : Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10.
8. Про приватизацію державного житлового фонду / Закон України від 19.06.1992 р. № 2482-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>
9. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування / Постанова Кабінету Міністрів від 06.08.2014 р. №409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-%D0%BF>
10. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1 (23). – С. 32–43. – doi :10.15407/dse2015.01.022
11. Рівень життя населення України / НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; за ред. Л.М. Черенько. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
12. Васильєв О.А. Теоретико-методологічні аспекти диференціації населення за умовами життя [Електронний ресурс] / О.А. Васильєв // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_4_1/263-272.pdf.

REFERENCES

1. Dickes, P. (1994). *Ressources financières, bien-être subjectif et conditions d'existence*. Dans: Bouchayer F. (Éd.), *Trajectoires sociales et inégalités*, Eres.
2. Libanova, E.M. (2008). *Bidnist' naselelnnya Ukrayiny: metodolohiya, metodyka ta praktyka analizu [Poverty in Ukraine : methodology, methods and practices of analysis]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
3. Revenko, A. (1997). Bidni verstvy naselelnnya v Ukrayini [Poor populations in Ukraine]. *Ukrayina : aspekty pratsi – Ukraine : aspects of labor*, 7, 13-25 [in Ukrainian].
4. Sayenko, Yu. (1997). *Fenomen i osoblyvosti bidnosti v Ukrayini [Phenomenon and characteristics of poverty in Ukraine]*. Ukrayina : aspekty pratsi – Ukraine : aspects of labor, 7, 11-12 [in Ukrainian].
5. Cherenko, L.M. (2015). *Novy formy bidnosti v Ukrayini : osnovni proyavy ta ocinka mashtabiv yavischa [New forms of poverty in Ukraine : The main displays and assessment of the extent of the phenomenon]*. *Demografiya ta socialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(23), 11-21. doi :10.15407/dse-2015.01.011 [in Ukrainian].
6. Cherenko, L.M. (2008) *Novyy poglyad na problemu ukrayinskoyi bidnosti [A new look at the problem of Ukrainian poverty]*. *Demografiya ta socialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(9), 75-84 [in Ukrainian].
7. Zhytlovyj Kodeks Ukrain's'koi RSR (1983) Zakon Ukrainy vid 30.06.1983. №5464-X [Housing Code of the Ukrainian SSR, Law of Ukraine of 30.06.1983. Number 5464-X (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10) Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> [in Ukrainian].
8. Pro pryvatyzatsiiu derzhavnogo zhytlovoho fondu (1992) Zakon Ukrainy vid 19.06.1992. №2482-XII [On privatization of public housing, Law of Ukraine of 19.06.1992. Number 2482-XII (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12) Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12> [in Ukrainian].
9. Pro vstanovlennia derzhavnykh sotsial'nykh standartiv u sferi zhytlovo-komunal'noho obsluhovuvannia (2014) Postanova Kabinetu Ministriv vid 06.08.2014 №409 [On the establishment of social standards in housing and communal services / Cabinet of Ministers of 06.08.2014 p. №409 (n.d.).

- zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
10. Kogatko, Yu. (2015). Bidnist silskogo naseleennya Ukrayiny [The poverty of the rural population in Ukraine]. *Demografiya ta socialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(23), 32-43. doi: 10.15407/dse2015.01.022 [in Ukrainian].
 11. Cherenko, L.M. (Eds.). (2006). *Riven zhyttya naseleennya Ukrayiny [The living standards of the population of Ukraine]*. NAS of Ukraine; Institute of demography and social studies, State Statistics Service of Ukraine. Kyiv : Konsultant [in Ukrainian].
 12. Vasylyev, O.A. (2010). Teoretyko-metodolohichni aspekty dyferentsiatsiyi naseleennya za umovamy zhyttya [Theoretical aspects of population differentiation under the terms of life]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu - Bulletin of Khmelnytsky National University*. Retrieved from http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_4_1/263-272.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 20.01.2016.